

УДК 94 (477)

Володимир Лукашів

**ПРОСВІТНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ "ТОВАРИСТВА
ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО" (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

У статті досліджується просвітньо-організаційна діяльність культурно-просвітницької інституції – "Товариства ім. М. Качковського" у Східній Галичині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. москвофільського спрямування, що мало на меті поширення просвіти серед галицького селянства. Товариство заснувало низку філій, книжкових крамниць, співочих хорів, аматорських театральних дружин тощо.

Ключові слова: Східна Галичина, "Товариство ім. М. Качковського", просвітницька діяльність, москвофільство, філія.

Досліджувана тема є актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати просвітньо-організаційну діяльність москвофілів у Східній Галичині крізь призму просвітницько-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського". Окрім того у публікації відображено питання заснування філій, читалень товариства і організація їх діяльності й функціонування.

Культурно-просвітницьке "Товариство ім. М. Качковського" засноване у 1874 р. в умовах протистояння двох політичних сил у Галичині – москвофілів та українофілів. Обидві сили змагалися за вплив на вже існуючі товариства та засновували нові, щоб впливати на українське населення.

Мета статті – на основі комплексного й об'єктивного аналізу дослідити просвітньо-організаційну діяльність "Товариства ім. М. Качковського".

Аналіз вивчення проблеми показав, що для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати передумови зародження та початки просвітньо-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського" у Східній Галичині; дослідити структурні складові інституалізації організації просвітницької справи товариства і охарактеризувати основні етапи його діяльності у Східній Галичині другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.; простежити загальні тенденції й особливості розвитку сфери просвітньо-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського" та його вплив на культурне життя Східної Галичини.

Об'єктом дослідження є культурні, просвітні процеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст. у контексті діяльності галицького москвофільства.

Предмет дослідження – основні тенденції просвітньо-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського" в культурному житті Східної Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1874 р., коли засновано "Товариство ім. М. Качковського" – до початку Першої світової війни (1914 р.). Такий цілісний хронологічний підхід дозволяє виявити основні аспекти просвітньо-організаційної діяльності товариства в культурному житті Східної Галичини досліджуваного періоду.

Зрозуміло, що обмежений обсяг цієї статті не вичерпує усієї просвітньо-організаційної справи "Товариства ім. М. Качковського" в другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Однак її автор вважав за необхідне зосередити основну увагу саме на зазначеній проблематиці.

За період вивчення історії просвітньо-організаційної діяльності товариства у Східній Галичині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. опубліковано незначну кількість праць, в основному науково-популярних, що тим чи іншим чином дотичні до різних аспектів досліджуваної проблеми. Однак ця література не є систематично структурованою й цілісною, комплексно не розкриває проблему в цілому.

Певні аспекти досліджуваної проблеми проаналізовано науковцями. Зокрема, двадцятирічній діяльності Товариства імені М. Качковського присвячено публікацію О. Мончаловського [1], який дослідив просвітньо-організаційну діяльність інституції протягом 1874–1894 рр.

Російський чинник у суспільно-політичному житті галицьких українців в цілому і, зокрема, окремі аспекти просвітньо-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського" досліджував О. Сухий [2].

Тенденції русофільської орієнтації у Східній Галичині в останній чверті ХІХ ст. аналізувала О. Аркуша [3, с. 120–125].

Безпосередньою джерельною базою роботи є сукупність документів і матеріалів державних архівів України. Основна маса архівних матеріалів та документів про просвітньо-організаційну діяльність "Товариства ім. М. Качковського" у Східній Галичині знаходиться у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові – Фонд 182 "Товариство імені М. Качковського" [14–15].

Незначна кількість архівних матеріалів зберігається у Державному архіві Тернопільської області [16]. Це в основному заяви та звернення окремих громадян щодо оптимізації діяльності товариства, а також звіти філій і читалень про виконану просвітньо-організаційну роботу, які зберігаються у фонді 231 "Тернопільське повітове староство".

Значну цінність представляють власне звіти про діяльність "Товариства ім. М. Качковського" [4–6], а також матеріали наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові, Тернопільської обласної наукової універсальної бібліотеки.

Певна частина інформації, що стосується досліджуваної проблеми, подана в українських та російських періодичних виданнях, як: "Церковные ведомости" [7], "Русский голос" [8], "Вісник Львівського університету" [9], "Украинская жизнь" [10], "Русская будущность" [11], "Слово" [12], "Діло" [13].

Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше зроблено спробу дослідження просвітньо-організаційної діяльності "Товариства ім. М. Качковського", зокрема його філій та читалень.

Діяльність "Товариства імені М. Качковського" спиралася на організаційну структуру, яка видозмінювалася відповідно до вимог і потреб часу. Читальні товариства могли бути засновані у кожній місцевості, де проживали не менше двадцяти його членів. Читальня мала організовувати періодичні лекції на суспільно-політичні й господарські теми і безкоштовно отримувала по одному примірнику видань інституції [2, с. 209].

Матеріалів про заснування і функціонування перших читалень товариства, які були засновані в другій половині 70-х рр. XIX ст. збереглося небагато. Обсяг матеріалів, зокрема листування читалень з його центральним правлінням, різко збільшується з другої половини 80-х рр. XIX ст. Загалом можна стверджувати, що заснування читальні здебільшого ставало наслідком подвижницької праці декількох ентузіастів, які усвідомлювали роль поширення освіти для піднесення загальної культури населення, покращення його матеріального стану та насамперед зростання громадської самосвідомості й уміння відстоювати свої конституційні права.

Населення спершу сприймало ідею заснування читальні з обережністю та певним дистанціюванням. Не завжди читальні створювалися відразу як осередки товариства. У багатьох випадках в селі спершу виникала читальня, а згодом, вона вступала у товариство. Її активістів насамперед приваблювала можливість безкоштовного отримання книжок для читальні [3, с. 122].

Досить часто заснування читальні відбувалося спільно зі створенням товариства тверезості. Крім того, заснування останніх часто ставало й основним питанням навіть на установчих зборах філій товариства.

Зовсім на інших засадах будувалася діяльність міських читалень товариства, оскільки тут активісти інституції мали справу із значно вищим рівнем освіченості та громадської самосвідомості місцевого населення. Крім того, на середину 80-х рр. XIX ст. припадають перші згадки про протистояння місцевих осередків товариства з польськими організаціями, які орієнтувалися на пропагандистську роботу серед східногалицьких українців [1, с. 114].

Інтерес населення до читальні різко збільшувався, якщо вона мала крамницю, пожежну дружину чи ощадну книгу. Багато читалень намагалися діяти у вказаному вище напрямку, однак натрапляли на труднощі не достатку осіб, що уміли вести рахунки, знали механізм створення пожежної дружини і вміли управляти цими організаціями.

Щодо філій інституції, то після перенесення центрального осередку товариства до Львова (1876 р.), його правління взяло курс на заснування якнайбільшої кількості філій. Так, на його засіданні 8 лютого 1877 р. зазначалося: "Вирішено скласти для філій регулярне фінансування, яке б дозволяло філіям: ефективно займатися прийомом нових членів для нашого Товариства; доставляти якнайшвидше книжки членам Товариства; сходитися на засідання бодай один раз на місяць; частіше інформуватися з центральним віділом" [2, с. 218].

Більшість місцевих філій товариства засновано наприкінці 1870-х рр. Найактивніше вони діяли у Сокалі, Тернополі, Самборі, Дрогобичі, Раві Руській, Яворові, Перемишлі, Коломиї, Снятині, Бережанах [12, с. 7]. Їх заснування передбачало виявлення ініціативи з боку місцевої інтелігенції. Конкретні успіхи в діяльності філій здебільшого залежали від організаційних здібностей їх керівників.

Проте, вже у 1880 р. з 20 філій товариства діяло лише 12 [14, арк. 19]. Переважно філії згортали свою роботу після відходу їх керівників. Бездіяльність окремих філій завдала товариству більшої шкоди, ніж їх відсутність, бо затримували в себе літературу, а несвоєчасне отримання останньої викликало вихід членів з інституції. У багатьох випадках після втрати зв'язку з філією її

функції брало на себе правління товариства. Саме тому, з початку 80-х рр. XIX ст. правління товариства з великою обережністю погоджувалося на відкриття нових філій [14, арк. 23].

Згідно із 33 § статуту товариства, Центральний відділ установив для окремих місцевостей агентів, частково з місцевих членів, а частково за своїм бажанням. На них покладалося виконання завдань згідно з параграфом статуту, а саме активно пропагувалося серед селян Східної Галичини мати справу з агентами, що створювалися навколо одного або кількох конкретних діячів товариства та обмежували свою діяльність розповсюдженням видань на меншій, ніж філії території [15, арк. 8].

Станом на вересень 1909 р. кількість агентів товариства становила – 185 осіб. Центральний відділ у звіті "Товариства ім. М. Качковського" за вересень 1908–1909 рр. позитивно відгукувався про агентів зазначаючи, що: "...агенти старалися для Товариства і що вони складають найважливіший фактор, на який може впевнено спиратися існування Товариства" [5, с. 17]. Крім того, Центральним відділом товариства на початку XX ст. складено спеціальне "Поученіє", у якому містилися основні вказівки для їх роботи. Проте, ця ситуація зумовлювала плутанину в розмежуванні території діяльності й функцій філій і агентур, негативно позначалася на залученні до "Товариства ім. М. Качковського" нових членів [6, с. 11].

У звіті товариства за 1882–1883 рр. йшлося про наявність лише 13 діючих філій: Бережанська, Бродівська, Дрогобицька, Золочівська, Коломийська, Перемишльська, Самбірська, Сокальська, Станіславська, Стрийська, Тернопільська, Турківська, Яворівська [7, с. 19].

З кінця XIX ст. кількість філій товариства почала стрімко зростати. Станом на вересень 1909 р. становила – 28 (у тому числі 2 засновані від початку 1909 р.) [5, с. 12], а на вересень 1911 р. – 30 [6, с. 26]. Те, що виникали численні проблеми з їх діяльністю вказує той факт, що виходячи зі звіту інституції за 1910–1911 рр., 30 наявних філій товариства, свої звіти про діяльність надіслали лише 25 [6, с. 18].

Переважна більшість філій товариства проводила серйозну просвітньо-організаційну діяльність. Так, філія товариства у Бродах в 1908 р. мала 58 читалень, з яких 10 мали свої кramниці, 8 – аматорські театральні дружини і співочі хори, 5 – власні будинки, а при читальні у с. Дитківцях існував навіть власний духовний оркестр [5, с. 7]. Крім того в бурсі ім. о. Феодосія Єфімовича, за рахунок філії лише у 1910–1911 рр. виховувалися 42 учні, з яких 33 відвідували гімназію, а 9 – народні школи. Доходи бурси становили – 6930,86 корон (кр.), з них на утримання учнів виділялося – 6553,18 кр., а добровільних пожертв влилося на суму – 1709,23 кр. [6, с. 18]. Філія товариства у Галичі в той же час мала лише 18 читалень, 3 аматорські театральні дружини, 3 співочі хори. Також, завдяки жертвам м. Галич, руська дружина в місті мала свій оркестр, який складався з 25 осіб, а вартість інструментів становила – 1500 кр. [16, арк. 4].

Проте, не всі філії товариства мали змогу ефективно проводити свою роботу. Так, виходячи зі звіту товариства за 1910–1911 рр. філія у Добромилі переживала гостру кризу і як зазначалося: "успішному розвитку діяльності філії заважає брак інтелігенції, яка була б у змозі ефективно управляти просвітними установами. Крім того, діє сильна протидія українофільської партії і як наслідок число членів читальні впало до 5 осіб, славний в свої часи співочий хор розбився, а читальні в Княжполі і Паспортні зовсім занепали. Тримаються лише читальні в Тарнові, Ляцку, Губичах, Арламові" [11, с. 23].

Таким чином, завдяки можливості створювати читальні товариство виросло в одну з найбільших українських просвітніх інституцій, яка своєю сферою впливу охопила найвіддаленіші місцевості Східної Галичини, будучи сильною формою боротьби проти "Просвіти" та полонофільства у культурно-просвітньому аспекті.

Місцеві читальні стали первинними осередками товариства, сенс існування яких полягав у безпосередній організації населення на місцях, поширенні освіти, залученні широких верств його до розв'язання актуальних політичних та економічних проблем краю. У 1877 р. в одному з видань товариства опубліковано типовий статут такої читальні, а також описано процедуру її заснування і реєстрації органами державної влади. Метою читалень було визначено: "розширення просвітлення між членами і така ж діяльність на інших членів громади" [2, с. 14]. Засобами для досягнення цієї мети були: утримання читальні, читання у ній книжок, часописів та популярних журналів, обговорення прочитаного, організація популярних лекцій. Вона фактично мала бути самоокупною, оскільки її витрати покривалися внесками членів, добровільними жертвами, а також доходами від платних заходів – лекцій, товариських вечірок тощо [1, с. 34].

Умовами для створення читальні були: власний будинок, співочий хор, аматорська театральна дружина, а також один або більше представників інтелігенції, що давало б змогу керувати читальнею товариства, виходячи із статуту організації. Керівництвом інституції неодноразово зазначало, що просвітньо-організаційна діяльність читальні не лише сприяє збільшенню кількості

членів товариства, але й сприяє покращенню матеріального становища, оскільки: "...якщо є співочий і театральна дружина, то труднощі читальні долаються значно легше, оскільки з пожертв, які збираються на вечірках і театральних представленнях можна з часом зібрати потрібний фонд, а там, де тих джерел доходу немає, то там члени Товариства залишаються безпомічними в фінансовому плані і просять допомоги в Центрального Відділу" [9, с. 91].

Станом на 1908 р. кількість читалень товариства становила – 1050 (у тому числі 69 відкритих від початку 1909 р.) [5, с. 24], а надалі продовжувалася зменшуватися і у вересні 1911 р. їх кількість становила – лише 897, також було 328 недіючих читалень та 41 діюча читальня в Америці [6, с. 17].

Загальні та генеральні збори товариства також відігравали помітну просвітньо-організаційну роль у Східній Галичині. Адже проведення зборів замислювалися організаторами не лише для звіту про діяльність, але і як патріотичні демонстрації, які мали служити черговими поштовхами для піднесення національних почуттів східногалицьких українців.

З часом порядок проведення загальних зборів та інших акцій інституції ускладнювався. Збори 1883 р. у Дрогобичі проводилися за такою програмою: урочисте богослужіння; пленарне засідання в залі міського театру, на якому заслухано звіти правління товариства, обговорено пропозиції членів; перерва на обід (у 4-х приміщеннях); лекція з економічних питань В. Нагірного, виступ хору зі Львова; закриття зборів; екскурсія по місту на підводах; імпровізована вечірка в міському парку "Лазенки", що завершувалася святковим феєрверком [7, с. 26].

Крім правління, діяли також комітет для організації вечорів і богослужінь. До правління товариства в 1879 р. входили В. Площанський (голова), М. Сивуляк, о. К. Літинський, І. Кречковський, Т. Плешкевич, Д. Вінцовський [4, с. 11].

Упродовж 1879–1880 рр. товариство опікувалося збором коштів для українського виховного закладу дівчат у Львові, виступало посередником при закупівлі товарів крамницями та започаткувало відкриття останніх філіями товариства, збирало інформацію про товариства тверезості, влаштовувало музично-декламаторські вечори [14, арк. 10].

Центральний відділ для покращення ефективності просвітньо-організаційної діяльності на місцях за бажанням правління філій і читалень надсилав делегатів з пізнавальними лекціями. На загальному зібранні товариства 1908 р. прийнято рішення про те, щоб Центральний відділ зайнявся організацією підготовки до навчання дяків [5, с. 18].

Отже, просвітньо-організаційна діяльність товариства справила значний вплив на культурне життя Східної Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст. Сприяючи організації співочих хорів, аматорських театральних дружин та музиці взагалі, товариство формувало естетичні почуття галичан, підвищувало інтерес до наукових знань. У практичній просвітньо-організаційній діяльності товариство підкреслювало свій надпартійний і загальнонародний характер, не акцентувало уваги на проблемі національної ідентичності галицьких українців.

Список використаних джерел

1. Мончаловській О. Памятная книжка въ 25-лѣтній ювілей Общества имени Михаила Качковского / О. Мончаловській. – Л.: Типографія Ставропигійского Института, 1899. – 134 с.
2. Сухий О. Від русофільства до москвофільства (російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX ст.) / Олексій Сухий. – Л.: Львів. нац. ун. імені І. Франка, 2003. – 495 с.
3. Аркуша О. Русофільська орієнтація в Галичині у останній чверті XIX ст. / Олена Аркуша // Третій міжнародний конгрес українців 26–29 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Ч. 1. – Х.: Гуманіт. центр, 1996. – С. 120–125.
4. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 8 (20) Августа 1878 до 11 (23) Сентября 1879 года, составленный и прочтенный 11 (23) Сентября с. г. на VII генеральномъ собраніи членовъ въ Станиславовѣ предсѣдетелемъ Общества Венедиктомъ М. Площанскимъ / [упорядкув. В. Площанский]. – Л.: Типографія Ставропигійского Института, 1879. – 42 с.
5. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 3 (16) сентября 1908 до 15 (28) сентября 1909 года, вмѣстѣ съ касовымъ отчетомъ Контрольной Комисіи того же Общества за время отъ 19 августа (1 сентября) 1908 до 18 (31) іюля 1909 года / [упорядкув. Б. Дѣдицкий]. – Л.: Типографія Ставропигійского Института, 1909. – 39 с.
6. Отчетъ о дѣятельности Общества им. Михаила Качковского за время отъ 16 (29) сентября 1910 до 15 (28) сентября 1911 года, вмѣстѣ съ касовымъ отчетомъ Контрольной Комисіи того же Общества за время отъ 1 августа (н. ст.) 1910 до 31 іюля 1911 года / [упорядкув. Ф. Свистун]. – Дубно: Типографія Ставропигійского Института, 1911. – 40 с.
7. Наумовичъ И. Г. Червоная Русь – ее прошлое и настоящее / Иван Наумовичъ // Церковные ведомости. – 1890. – № 50. – С. 16–51 (Чтение, произнесенное 17-го окт. 1890 г. на общемъ Собраніи Киевского благотворительного общества).
8. Марков Д. А. Последнее слово перед австрийскимъ судомъ / [пер. из немецкого О. Хиляк и Р. Луцык] / Д. А. Марков. – Л.: Издание газ. "Русский голос", 1938. – 59 с. (по стенографическому судебному протоколу).
9. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX – 1914 р.) / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 32. – Львів, 1997. – С. 82–98.
- 10.

Жученко М. Галиция и ее прошлое / М. Жученко // Украинская жизнь. – 1914. – № 8–10. – С. 8–25. 11. Акаемов Н. Две культуры / Н. Акаемов // Русская будущность. – 1916. – № 41. – С. 11–29. 12. Отчет о дѣятельности Общества имени Михаила Качковского, отчитанный въ Генеральномъ Собраніи въ Дрогобычѣ // Слово. – 1879. – Ч. 93–94. – 17 (29) серпня. – С. 2–8. 13. Наша просвітня політика // Діло. – 1911. – Ч. 284–285. 14. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 182, оп. 1, спр. 2, 61 арк. 15. ЦДІАЛ України, ф. 182, оп. 1, спр. 32, 16 арк. 16. Державний архів Тернопільської області, ф. 231, оп. 1, спр. 11, 29 арк.

Владимир Лукашив

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКО-ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОБЩЕСТВА ИМЕНИ МИХАИЛА КАЧКОВСКОГО (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XIX-НАЧАЛО XX В.)

В статье исследуется просветительско-организационная деятельность культурно-просветительской институции – Общества имени М. Качковского во Восточной Галичине (второй половине XIX – начале XX в.) москвофильской ориентации, целью которого было распространение образования среди галицкого крестьянства. Общество основало несколько филиалов, книжных магазинов, паюющих хором, аматорских театральных дружин тощо.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Общество имени Михаила Качковского, просветительская деятельность, москвофильство, филиал.

Volodymyr Lukashiv

PROSVETITELSKO-ORGANIZATIONAL ACTIVITY OF THE SOCIETY OF THE NAME OF MYHAYLO KACHKOVSKY (SECOND HALF XIX – B BEGINNING XX CENTURIES)

In article is studied prosvetitel'sko-organizational activity of a cultural-educational institution – Societies of a name of M. Kachkovsky in East Galychyna (second half XIX – beginning XX century) moskwofil'skoy orientations, distribution of formation among galyckoho peasantry was the purpose of the. The society has based some branches, книжних shops, паюющих choruses, аматорских theatrical teams and etc.

Key words: East Galychyna, the Society of a name of Michael Kachkovsky, educational activity, moskwofilstwo, branch.

УДК 94(477.83.86)

Лілія Шологон

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1881–1914 РР.)

У статті аналізується видавнича діяльність Українського педагогічного товариства у Східній Галичині впродовж 1881–1914 рр. Автор звертає увагу на публікацію товариством навчально-методичних посібників для учителів, підручників, позакласної літератури для дітей молодшого, середнього і старшого шкільного віку та її розповсюдження серед українців краю.

Ключові слова: Східна Галичина, Українське педагогічне товариство, видавнича діяльність, шкільництво, підручники.

Українські освітянські організації Східної Галичини, зокрема, Українське педагогічне товариство (далі – УПТ), “Взаємна поміч українських вчителів” (далі – ВПУВ), “Учительська громада” зробили неабиякий внесок у розвиток національного шкільництва. Вони відкрили немало початкових та середніх шкіл, учительських семінарій, відстоювали право українців на здобуття освіти рідною мовою у владних структурах держави, виступили на захист фахових інтересів педагогів. Плідною також була їхня видавнича діяльність, оскільки публікували власні періодику, часописи для дітей і молоді, різноманітні книги для педагогів та учнів.

Особливо активно в цьому напрямку працювало УПТ, яке випустило у світ немало методичних посібників для учителів підручників, літературу для позакласного читання дітям різного віку, що пропагували ідею національної школи. Вважаємо, така діяльність педагогічного товариства заслуговує на увагу з боку дослідників, оскільки є цінною для реконструкції національно-культурного руху українців краю другої половини XIX – початку XX ст.